

С. В. Ларін

аспірант кафедри глобалістики,
євроінтеграції та управління національної безпеки
Національної академії державного управління при Президентові України

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЦІННОСТЕЙ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

У статті досліджується проблема формування національних цінностей українського суспільства в умовах інтеграції України до європейської спільноти. Розкривається питання формування європейських цінностей, що були закріплені Декларацією європейської ідентичності, прийнятою Європейським товариством у 1973 р. в Копенгагені, які вже багато років є привабливими для країн, що не входять у політичний, економічний і культурний простір об'єднаної Європи. Автор статті обґрунтовує спільність і відмінність національних цінностей українського суспільства і цінностей об'єднаної Європи.

Ключові слова: національні цінності українського суспільства, європейські цінності, інтеграція України, Європейський Союз, європейська спільнота, тенденції, принципи.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена розкриттям теоретичних аспектів формування національних цінностей життєдіяльності українського суспільства у порівнянні з цінностями об'єднаної Європи, що сприятиме аналізу можливостей долучення України до об'єднаного європейського простору. Перебуваючи в авангарді світового розвитку, Європа століттями формувала цінності, які вже багато років є привабливими для країн, що не входять у її політичний, економічний і культурний простір. Ці цінності частково були закріплені Декларацією європейської ідентичності, прийнятою Європейським товариством (назва Європейського Союзу, коли він складався з дев'яти країн-учасниць) у 1973 р. в Копенгагені. Ідентичність Європи, згідно з цим документом, базувалась на спільній спадщині, в основу якої покладено такі цінності: ідентичне ставлення до життя, яке ґрунтується на думці про створення суспільства відповідно до потреб людей; принципи результативної демократії; рівність перед законом; соціальна справедливість; повага до людських прав.

Мета статті – дослідити проблеми формування національних цінностей українського суспільства в умовах інтеграції України до європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі наукові джерела з проблеми формування національних цінностей українського суспільства в умовах інтеграції України до європейської спільноти варто поділити на кілька груп. Першу групу становлять дослідження, в яких розкрито аспекти формування і функціонування європейських цінностей та європейської ідентичності включно з аналізом їхнього суспільно-політичного складника (Ю. Габармаса, К. Гамільтона, Е. Гіденса, Г. Деланті, Л. Касісче, С. Лукареллі, В. Магуна, Р. Мейна, Б. Нельсона, Дж. О'Саллівана, А. Пагдена, Л. Пассеріні та ін.). У джерелах другої групи розкрито соціологічні, філософські, психологічні і політологічні інтерпретації сутності, природи і значення цінностей як феноменів соціального світу, а саме дослідження Ж. Бодріяра, Н. Смелзера, М. Шелера, Ф. Енгельса, К. Маннгейма, К. Маркса, К. Менгера, Є. Головахи, Н. Паніної, В. Тугарінова, М. Фрідлендера, К. Юнга та ін. Третю групу становлять дослідження авторів з політико-правового аспекту сутності і значення цінностей: В. Бранського, П. Бурдьє, В. Горбатенка, С. Ніколаєнка, В. Пантіна, І. Попова, В. Храмової та ін. До четвертої групи належать дослідження, які розкривають управлінський аспект формування національних цінностей у сфері національ-

ної безпеки: В. Горбуліна [1], А. Дацюк, С. Здіорука, О. Литвиненка, А. Качинського [2], А. Возженникова, Г. Новицького, М. Ожевана, Ю. Опалька, М. Розумного, Б. Парахонського, С. Пирожкова, Г. Ситника [3], В. Ліпкана та ін.

Українська дослідниця Н. Костенко [4] у своїх працях сконструювала модель, яка охоплює вісім бінарних цінностей (серед яких і політичні цінності, і неполітичні): 1) свобода – регулювання; 2) демократія – правопорядок; 3) соціальне розширення – рівність; 4) відкритість – ізоляціонізм; 5) добробут – моральні норми; 6) наука (прогрес) – культура (традиція); 7) професіоналізм – колективізм; 8) швидкість – поступовість.

Незважаючи на значні теоретичні надбання щодо цінностей об'єднаної Європи, питанням формування національних цінностей українського суспільства, особливо у сфері національної безпеки, майже не приділено уваги. Це й актуалізувало наукові дослідження з окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Національні цінності українського суспільства належать народові, національній спільноті та є основою їхнього існування і розвитку. Вони виконують різні функції, зокрема інтегральну, регулюючу, соціалізуючу, комунікативну; постають у формі ціннісних настанов, орієнтацій, національно-політичних ідеалів, ідей, що становлять ядро національної самосвідомості. Формування національних цінностей українського суспільства відбувається під час складного історичного процесу націєтворення, що супроводжується розвитком національної духовної та матеріальної культури під прямим і опосередкованим впливом наявних економічних, політичних відносин і національних традицій [5].

Сучасні трансформації, загрози втрати української державності, творення української нації та водночас євроінтеграційні процеси загострюють потребу у формуванні національних цінностей українського суспільства з огляду на умови поліетнічності, актуалізують проблему консолідації української нації як одного з пріоритетних механізмів державного управління.

Отже, формування національних цінностей українського суспільства є складним явищем, що відображається в особистісній і суспільній свідомості людей, об'єднуючи їх та постаючи вирішальним чинником усвідомлення таких цінностей, як свобода, відповідальність, патріотизм, українська національна ідея, українська мова, національна ідентичність, національна гідність і гордість, самодостатність, культурно-історична спадщина українського народу, державні та національні символи України, Конституція України, життя і здоров'я громадян української нації, солідарність громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку та захисту національних інтересів Української держави й нації, толерантність.

Ми погоджуємось із думкою О. Балакірева [6], Ю. Щербакової [5], що на сучасному етапі націєтворення існують ризики гри на національних цінностях, зокрема тяжіння до патерналістських настроїв, а також замість розбудови громадянського суспільства – формування суспільства громадянської непокори.

Розглянемо закономірність задекларованих цінностей об'єднаної Європи для українського суспільства в умовах інтеграції України до європейської спільноти. Крізь призму демократичного ідеалу визначимо проблему, окреслимо перспективи та загальні тенденції трансформування національної ціннісної системи як передумови створення в Україні гармонійного ціннісного середовища, його національної безпеки.

У рамках масштабного міжнародного проекту «Європейське соціальне обстеження» (2004–2005 рр.) (European Social Survey) було проведено дослідження цінностей країн Європи, зокрема й України (23 країни ЄС + Україна). Це дослідження дає змогу сформувати ціннісний портрет населення України і зіставити його з більшою частиною населення Європи. Важливо, що об'єктами дослідження були як «старі» капіталістичні країни з давніми демократичними традиціями, так і колишні соціалістичні країни Центральної та Східної Європи (Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія), а також одна пострадянська країна (Естонія) [8, с. 45–65].

З огляду на дані попередніх міжнародних досліджень, до яких була залучена Україна, українські експерти проекту (Є. Головаха, А. Горбачик, В. Магун, Н. Паніна) очікували, що зміст життєвих цінностей українського населення буде значно відрізнятися від аналогічних цінностей населення європейських країн із розвинутою капіталістичною економікою та демократичними традиціями. Список цінностей, покладений в основу дослідження, був сформований ізраїльським дослідником Ш. Шварцем і охоплює 10 «латентних мотиваційних типів цінностей» [8, с. 46–73]: 1) *влада* (power) – соціальний статус і престиж, контроль чи домінування над людьми і ресурсами; 2) *досягнення* (achievement) – особистий успіх і його демонстрація через досягнення і здібності, що відповідають соціальним стандартам; 3) *гедонізм* (hedonism) – власне чуттєве задоволення; 4) *мотивація, стимуляція* (stimulation) – життя, насичене гострими відчуттями, новизною і складними завданнями; 5) *самостійність* (selfdirection) – незалежність у мисленні та прийнятті рішень, творчість, пізнання;

6) *універсалізм* (universalism) – розуміння, висока оцінка і захист благополуччя всіх людей, а також природи; толерантність; 7) *добррозичливість* (benevolence) – збереження і підвищення благополуччя людей, з якими людина часто спілкується; 8) *традиція* (tradition) – повага і прийняття звичаїв та ідей, які виходять із традиційної культури і релігії, прихильність до них; 9) *конформність* (conformity) – уникнення дій, схильностей і спонукань, які могли б засмутити інших людей або заповдіяти їм шкоду, а також порушити соціальні вимоги і норми; 10) *безпека* (security) – безпека, гармонія і стабільність суспільства, взаємин із людьми і самої людини [6].

Загальноновизнаними європейськими цінностями, на думку самих європейців, за даними «Євробарометра-69» [11], є мир (45%), права людини (42%) та повага до людського життя (41%).

Можна зробити висновок, що саме ці цінності формують ідеологічний каркас, який здатен об'єднати держави і громадян ЄС. Зазначені три цінності випередили такі цінності, як демократія (27%), законність, свобода особистості (21%), рівноправність

Таблиця 1

Середні значення 10 типологічних вартісних індексів в Україні та результати порівняння України з іншими країнами [7]

Назва укрупнених ціннісних категорій	Назва типологічних ціннісних індексів	Характеристика становища України порівняно з іншими європейськими країнами
Збереження	безпека	випереджає всі країни, крім Греції, Естонії, Польщі, Угорщини, з якими немає значних відмінностей
	конформність	випереджає всі країни, крім Норвегії, Польщі, Словаччини, Чехії, з якими немає значних відмінностей
	традиція	випереджає 16 із 23 країн, відстає від Греції, немає значних відмінностей із Словаччиною, Португалією, Польщею, Ірландією, Іспанією, Словенією
Відкритість до змін	самостійність	відстає від усіх країн, окрім Греції
	стимуляція	відстає від усіх країн, окрім Греції, Угорщини
	гедонізм	відстає від 21 країни, випереджає Польщу, немає відмінностей із Словаччиною
Самоутвердження	досягнення	відстає від 7 і випереджає 8 країн, немає значних відмінностей із 8 країнами: Грецією, Німеччиною, Норвегією, Ірландією, Данією і країнами Бенілюксу
	влада	має найвище значення і випереджає усі інші країни
Вихід за межі власного «я»	добррозичливість	відстає від 16 країн, випереджає Словенію, немає значних відмінностей зі Словаччиною, Чехією, Португалією, Угорщиною, Грецією, Польщею
	універсалізм	не відрізняється від 10 країн, зокрема Німеччини, Данії, Ірландії, Великої Британії, Норвегії, Іспанії

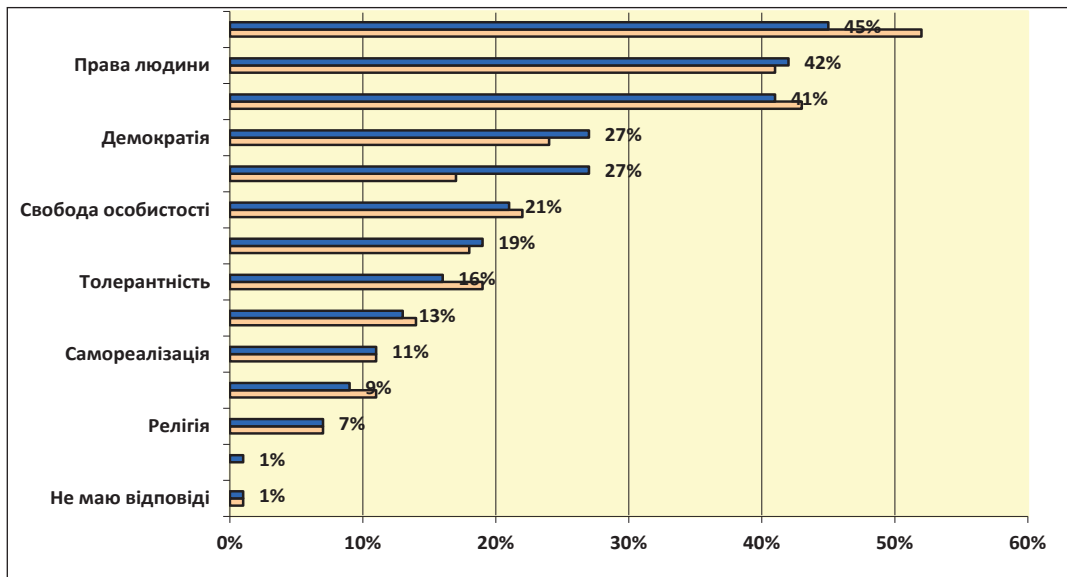

Рис. 1. Діаграма відповідей на питання: «Які з цінностей є найбільш важливими для вас особисто (не більше трьох)» [7, с. 47]

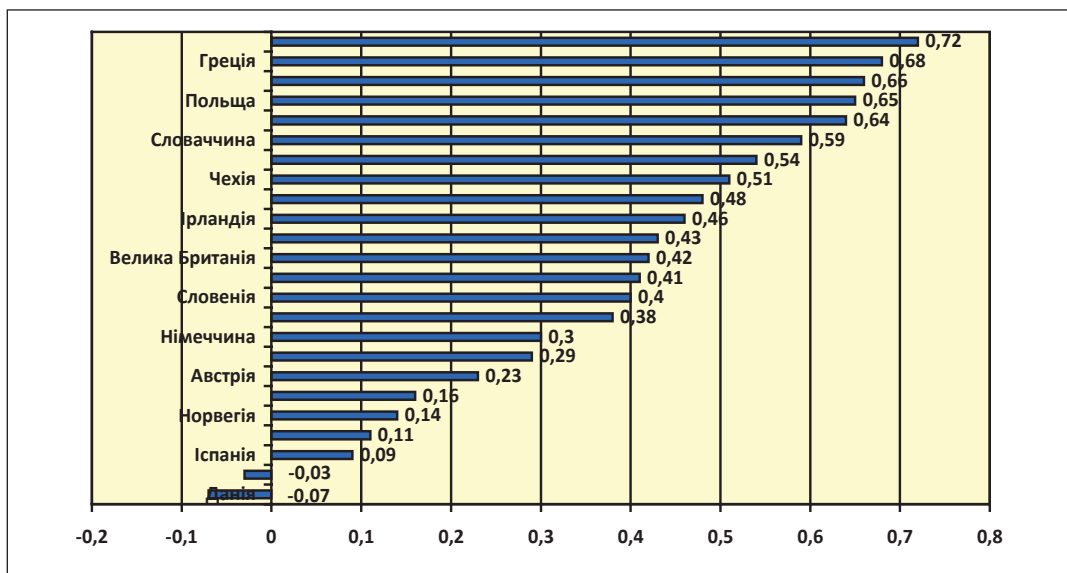

Рис. 2. Середні значення вартісного індексу «Безпека» в 24 країнах Європи [7, с. 48]

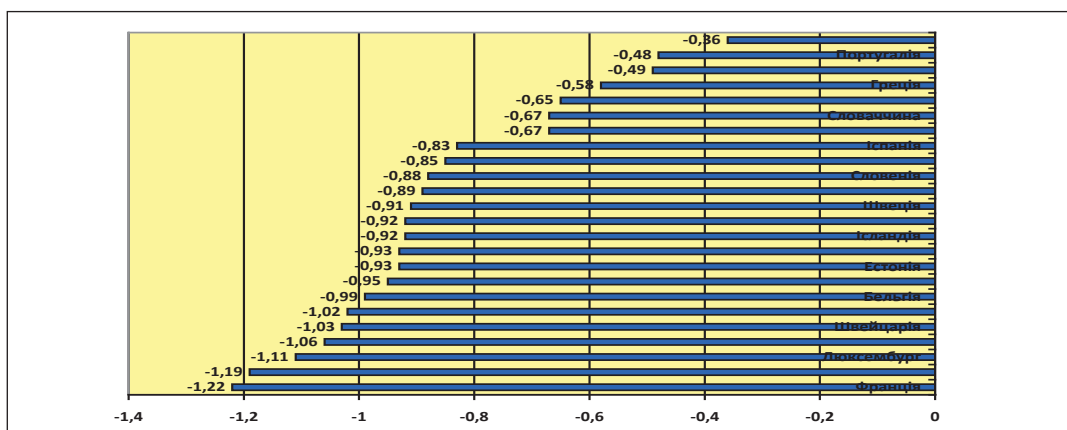

Рис. 3. Середні значення вартісного індексу «Влада» в 24 країнах Європи [7, с. 49]

(19%) і толерантність (16%). Менше 14% віддали перевагу таким цінностям: солідарність (13%), самореалізація (11%), повага до інших (9%), релігія (7%) (див. рис. 1).

Спільні цінності європейського суспільства визначають загально визнаний ціннісний каркас, що набуває певних форм у побудові змістового ціннісного каркасу українського суспільства. Порівняння вартісних індексів України з країнами ЄС наведено у таблиці 1 [7].

Як видно з таблиці, Україна за 8 із 10 ціннісних індексів посідає крайні або близькі до крайніх позиції серед 24 європейських держав. Більшість відмінностей України за цими індексами з іншими країнами статистично значущі. Отже, цінності українського населення, як і очікували експерти Інсти-

туту соціології НАНУ, відрізняються від цінностей європейського суспільства та населення більшості інших країн – членів ЄС, залучених у дослідження.

Розглянемо, чим саме відрізняються цінності українців від середніх їх значень у Європі. Так, цінності безпеки, традиції, конформності та влади виражені в Україні помітніше, а цінності самостійності, гедонізму, стимуляції і доброзичливості, навпаки, слабше. Окрім того, Україна випереджає інші країни за одним із компонентів самоствердження, а саме за тим, де у фокусі багатство, повага і влада над людьми, а не активна самореалізація та самовіддача.

Отже, пересічному українцеві властива вища виразність цінностей, які належать до категорії «збереження» (безпека, кон-

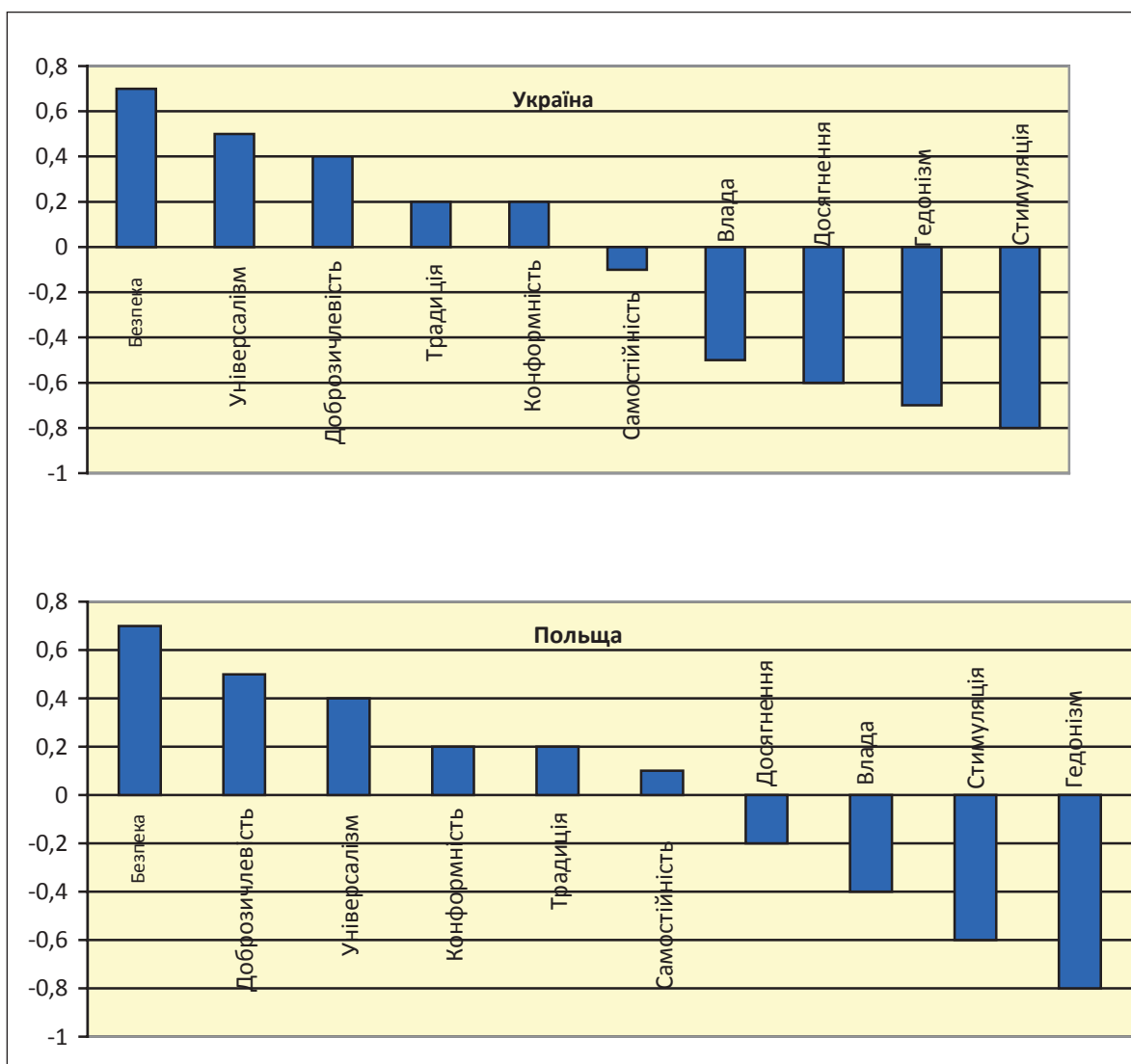

Рис. 4. Ціннісні профілі населення України і Польщі [7, с. 48]

формність, традиція) і влада над людьми. Розглянемо середні значення вартісних індексів лише двох із десяти цінностей українського суспільства порівняно з європейськими країнами, зокрема «Безпека» (рис. 2) та «Влада» (рис. 3).

Зазначимо, що виразність цінностей, які належать до протилежної за змістом категорії «відкритість до змін», значно нижча в Україні, ніж у 24 країнах Європи (самостійність, гедонізм, мотивація). Крім того, нижча цінність доброзичливості (з категорії «Вихід поза межі власного «я»») і вища цінність влади, зокрема за рахунок цінності багатства, що є одним з її компонентів.

В українців сильніше виражена цінність досягнення успіху і його соціального визнання. Загальна конфігурація цих від-

мінностей змальовує образ людини, якій притаманна висока обережність (або навіть страх), потреба в захисті з боку сильної держави, консерватизм, прагнення «не висуватись» і страх перед соціальним осудом. Відповідно, у цієї людини порівняно слабо виражені потреби в новизні, творчості, свободі й самостійності, їй не властива схильність до ризику, прагнення до веселощів і задоволень. Водночас ця людина прагне до влади і багатства, а також до особистого успіху й соціального визнання (однак можна констатувати, що бажані досягнення не припускають творчості і створення нового). Сильна орієнтація на індивідуальне самоствердження знижує готовність цієї людини піклуватися навіть про тих, хто її безпосередньо оточує [7].

Якщо розглядати результати зіставлення за 8 ціннісними індексами, за якими Україна відрізняється від більшості досліджуваних країн, то однакові з нею середні значення найчастіше мають Греція, Польща, Словаччина (у 4-х ціннісних порівняннях кожна), а також Чехія, Угорщина та Ірландія (у 3-х ціннісних порівняннях кожна) [7].

Згадане дослідження дає нам змогу зіставити ціннісні профілі населення України та інших європейських країн. Для прикладу ми обрали Польщу, яка порівняно нещодавно ввійшла до складу ЄС (див. рис. 4).

Розглянемо ціннісні орієнтації українців, визначені Ю. Щербаковою за Ш. Шварцом і подані в табл. 2 [7].

Отже, законослухняність нині не є національною цінністю для більшої частини населення України. Це можна пояснити низкою причин: 1) відсутність довготривалих правових традицій в Україні; 2) подвійні стандарти щодо законослухняності у державі для опозиції, еліти, народу; 3) існування в національному характері українців таких якостей, як кмітливість і впертість, які межують із правовим нігілізмом; 4) наявність і процвітання довготривалого хабарництва і корупції у структурах державної влади й управління; 5) відсутність реальних гарантій конституційних прав та свобод громадян; 6) некомпетентність влади. Серед країн, у яких моральні стандарти вищі, ніж в Україні, українці на перше місце поставили країни Європейського Союзу – Данію, Швецію, Швейцарію,

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання:
«Що саме в нинішніх умовах турбує
Вас найбільше?», %**

Загальне падіння рівня життя	44
Відсутність турботи держави про своїх громадян	43
Проблеми працевлаштування	28
Наявність хабарництва і корупції у структурах державної влади й управління	26
Відсутність реальних гарантій конституційних прав та свобод громадян	24
Некомпетентність влади	23
Падіння моральності	22
Відсутність можливостей для навчання	18
Стрімке розшарування суспільства за рівнем доходів	18
Стан економіки загалом	17
Поширення епідемій ВІЛ/СНІДу, інфекцій, що передаються статевим шляхом	17
Рівень злочинності	15
Можливість вступу України в НАТО	15
Неефективність економічних реформ в Україні	14
Низька ефективність роботи нинішнього складу Верховної Ради	12
Наявність (збільшення) боргу моєї родини з оплати комунальних послуг	12
Можливість соціального вибуху	12
Неефективність політичних реформ в Україні	11
Відсутність реальних інвестицій в економіку	11
Стан відносин із Росією	10

Німеччину, Великобританію; а серед країн, у яких моральні стандарти такі самі, як і в Україні, найбільший відсоток віддали Росії.

Питома вага тих, хто серед найважливіших цілей розвитку України на перше місце поставив участь людей у прийнятті рішень, – 27,5%. Отже, демократична цінність «участь у прийнятті рішень» у сучасній Україні є цінністю меншості. Таким чином, реформи в Україні будуть приречені на провал доти, доки існуватиме баласт громадської пасивності і невизначеності.

Підтвердженням боротьби цінностей у свідомості українців є те, що за «демократичність» у 2016 р. висловилися 83% громадян порівняно з 55% у 1996 р. На питання про важливість життя у демократичній країні відповіли схвально у 2016 р. 96% громадян. Тобто курс на демократизацію підтримує і населення, і влада, принаймні де-юре. Водночас більше половини (63,7%) українців у 2013 р. вважали владу недостатньо демократичною, а 10,4% – не визначились. Оцінка рівня демократичності влади в Україні знову стала низькою, тому отримані результати можна інтерпретувати як «низький рівень демократії» (середнє значення – 6,59 за 10-бальною шкалою, що трохи більше середнього значення шкали).

Висновки і пропозиції. Аналізуючи результати дослідження щодо формування національних цінностей українського суспільства, можна відзначити стабільно критично низький рівень довіри громадян до владних інститутів, політичних партій, органів правопорядку, профспілок, міжнародних структур на відмінну від цінностей об'єднаної Європи. Протистояння еліт, їхнє бажання закріпити панівні позиції, «стабільна нестабільність» влади, структурування і переструктурування Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, силових структур, відсутність реальної децентралізації влади спричиняють формування в українському суспільстві соціального цинізму, що означає руйнування основ соціальної довіри, пошани і відповідальності за свої вчинки перед іншими. Такі негативні тенденції є передумовою руйнування національних цінностей українського суспільства, що є вирішальною перешкодою для зростання суспільного добробуту і перспектив стійкого розвитку соціуму.

Список використаної літератури:

1. Горбулін В.П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 13–26.
2. Горбулін В.П. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 15–24.
3. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України : [підруч.] / Г.П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004. – 408 с.
4. Костенко Н. Мас-медіа у виборах: ціннісні орієнтації політичної сфери / Н. Костенко // Політична думка. – 1999. – № 4. – С. 100–120.
5. Щербакова Ю. Функціональний портрет української державності у дискурсі національної інтегруючої ідеї / Ю. Щербакова // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи : зб. статей і тез за матер. Всеукр. наук.-теорет. конфер. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2008. – С. 353–356.
6. Балакірева О.М. Політична ситуація та соціально-економічні настрої населення України / О.М. Балакірева, Д.А. Дмитрук // Український соціум. – 2007. – № 3. – С. 150–166. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/journal>.
7. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи : [монографія] / Ю. Щербакова. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 208 с.
8. Магун В. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с 23 другими европейскими странами. Статья вторая. / В. Магун, М. Руднев // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2010. – № 4 (90). – С. 39.
9. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації. – К. : ІПіЕНД ім. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 160 с.
10. O'Sullivan. John Values and Foreign Policy / O'Sullivan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.institute.sk/article.php? 1715>.
11. Smith A.D. National Identity and the Idea of European Unity / A.D. Smith // International Affairs. – 1992. – Vol. 68. – P. 55–76.

Ларин С. В. Формирование национальных ценностей украинского общества в контексте ценностей объединенной Европы

В статье исследуется проблема формирования национальных ценностей украинского общества в условиях интеграции Украины в европейское сообщество. Раскрывается вопрос европейских ценностей, которые были закреплены Декларацией европейской идентичности, принятой Европейским обществом в 1973 г. в Копенгагене, и уже много лет являются привлекательными для стран, не входящих в политическое, экономическое и культурное пространство объединенной Европы. Автор статьи обосновывает общность и отличность национальных ценностей украинского общества и ценностей объединенной Европы.

Ключевые слова: национальные ценности украинского общества, европейские ценности, интеграция Украины, Европейский Союз, европейское сообщество, тенденции, принципы.

Larin S. Forming of national values of Ukrainian society in the context of values of incorporated Europe

The article examines the problem of the formation of the national values of the Ukrainian society in the conditions of Ukraine's integration into the European community. It expands the question of European values, which have been laid Declaration of European identity, adopted by the European Society of 1973 in Copenhagen, and for many years are attractive to countries not included in its political, economic and cultural space. The author substantiates, as are common national values of the Ukrainian society with the values of a united Europe, while different, have their own national trends.

Key words: national values of the Ukrainian society, European values, integration of Ukraine, European Union, European Community, trends, principles.